

MIDDELEEUWEN

P. Bange, A. G. Weiler, ed., *Willibrord, zijn wereld en zijn werk. Voordrachten gehouden tijdens het Willibrordcongres Nijmegen, 28-30 september 1989* (Middeleeuwse studies VI; Nijmegen: Centrum voor middeleeuwse studies, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1990, 388 blz., ISBN 90 800063 9 4).

'Hij was de eerste'. Met dit zinnetje in de titel van het openingsartikel schetst de Munsterse kerkhistoricus Arnold Angenendt de betekenis van Willibrord. De Angelsaksische kerk- en kloosterstichter was de eerste die een autorisatie door Rome nastreefde en tegelijkertijd zichzelf en zijn zending volledig onder de voogdij van de in opkomst zijnde Frankische hofmeiers stelde. Daarmee leverde hij een niet geringe bijdrage aan de vereniging van de geestelijke en politieke krachten die te zamen de Europese christenheid in de tweede helft van de achtste eeuw tot grote ontplooiing zouden brengen.

Nu is dit oordeel natuurlijk niet nieuw. Het gaat terug op de visie die bekende onderzoekers als Wilhelm Levison en Theodor Schieffer inde jaren veertig en vijftig op Willibrord ontwikkelden. De centrale vraag op het geleerdentreffen ter gelegenheid van de 1250ste sterfdag van de heilige moest volgens Angenendt dan ook zijn, in hoeverre het beeld van Levison en Schieffer nog aangepast en genuanceerd kon worden. Omdat er sindsdien weinig nieuwe bronnen gevonden werden, moesten de onderzoekers het hebben van nieuwe invalshoeken en andere belichtings-technieken, van vooral mentaliteitshistorische aard.

In de bundel worden niet minder dan 23 bijdragen gepresenteerd met de laatste resultaten van het Willibrord-onderzoek in ruime zin, verdeeld over zes rubrieken. Behalve de openingsrubriek Algemeen gaat het om: de Iers-Angelsaksische wereld en de missie op het continent, de Frankisch-Austrasische wereld, de volkscultuur, de religiositeit, kerkelijke organisatie en archeologie, handschriften. Het is dezelfde indeling als die van het congres. Zoals gebruikelijk bij zulke *proceedings* heeft de redactie zich beperkt tot het eigenlijke redigeren en drukklaar maken van de teksten, wat overigens goed gelukt is. Een inhoudelijke inleiding en een slotbeschouwing ontbreken. Ondanks de thematische indeling is het een betrekkelijk bont geheel geworden en dat komt omdat verschillende rubrieken elkaar overlappen.

Het zijn met name de twee oude hoofdproblemen van het Willibrord-onderzoek die blijven boeien: wat waren de achtergrond en de bedoeling van Willibrords aartsbisschoppelijke missie in *Frisia*, en hoe moeten diens Brabantse stichtingsactiviteiten daarin geplaatst worden? Op het eerste gaan achtereenvolgens Angenendt, A. van Berkum, 'De constituering en mislukking van de Friese kerkprovincie', P. H. D. Leupen, 'Sint Salvator en Sint Maarten, Willibrord en Bonifatius', en zijdelings ook Jean Schroeder, 'Willibrord — Erzbischof von Utrecht oder Abt von Echemach' in. Leupen is hier tegendraads. Hij gelooft niet in een aartsdiocesis-oprichting en ziet Willibrord als een hofbisschop van Pepijn voor een te veroveren gebied. Angenendt benadrukt juist de bewuste keuze van Pepijn voor een romeinse en dus krachtig gesteunde, maar toch van hemzelf afhankelijke metropoliet voor een nog te vormen Fries aartsdiocesis. Dat dit aartsbisdom niet van de grond kwam, zou ten laatste te wijten zijn aan de Frankische angst voor Friese kerkelijke zelfstandigheid. Van Berkum gaat er eveneens vanuit dat bewust gepoogd is een Fries aartsdiocesis te constitueren, maar hij voert de mislukking ervan terug op het rusteloze, Iers-monastieke karakter van Willibrords optreden: net zoals diens vaderabt te Rath Melsigi zou de heilige zichzelf eerst en vooral als een kloosterbisschop hebben gezien, voor wie een bisschopszetel buiten Echemach niet meer dan een missiepost was. Enig perspectief in dit verband biedt de bijdrage van H. Rombaut over 'Het grondbezit van de abdijs

Echternach in Texandria en het Antwerpse. Achtergronden, prediking en verwerving'. Op grond van hernieuwd onderzoek naar de chronologie van Willibrords goederenacquisitie concludeert hij dat diens missiegebied behalve Zuid-Holland ten zuiden van de Oude Rijn, Zeeland en het rivierengebied, ook Texandria omvat moet hebben: deze streek behoorde wellicht tijdelijk tot *Frisia citerior* en was in Willibrords tijd zeker nog niet ten volle gekerstend. Dat Willibrords zendingsmethode puur monastiek was, zowel inhoudelijk als organisatorisch, mag inmiddels wel duidelijk heten. De liturgiehistoricus H. A. J. Wegman wijst er in zijn opstel 'De praktijk van de eredienst in het leven van Willibrord' op dat kerken voor Willibrord geen samenkomstplaatsen voor gelovigen waren maar heilige dienststruimten voor monniken waaraan *liturgie par délégation* bedreven werd.

Veel aandacht is besteed aan de Iers-Angelsaksische wereld waaruit Willibrord afkomstig was. Michael Richter schetst de levenskracht van het te Rath Melsigi beleefde Ierse christendom. Hij onderstreept tevens dat dit christendom niet zo onromeins en separaat was als wel eens wordt aangenomen. Doris Edel maakt de lezer opmerkzaam op de koninklijke patronage van missionarissen in het Angelsaksische Britannië van de zevende eeuw. En Petty Bange benadrukt de positieve bijdrage van vrouwen (abdisen, koninginnen) in het kersteningsproces. Zij sluit daarmee aan bij Angenendt, die opmerkt dat vrouwen eerder dan mannen geneigd waren om tot het christendom over te gaan.

Binnen de rubriek 'De volkscultuur: de religiositeit' trekken de bijdragen van Marco Mostert en Rudi Künzel de aandacht. Eerstgenoemde geeft een vlotte schets van 'het schriftgebruik bij de Friezen in de zevende en achtste eeuw' en maakt duidelijk dat de tegenstelling elitecultuur (= schrift) — volkscultuur (= woord) voor deze tijd niet zo makkelijk gehanteerd kan worden, al was het alleen maar omdat ook geletterden regelmatig gebruik maakten van schriftmagie. In Künzels opstel: 'Heidendom, syncretisme en religieuze volkscultuur in de vroege middeleeuwen. Problemen en perspectieven' worden de resultaten van het na-oorlogse Duitse en Franse 'heidendoms-en kersteningsonderzoek' met elkaar geconfronteerd. Künzel acht een scherpere definiëring van de beschrijvingscriteria nodig en pleit voor een comparatieve aanpak, waarin ook andere tijden en andere godsdiensten betrokken worden.

Binnen het bestek van deze recensie is het niet mogelijk om alle 23 auteurs recht te doen. Hier zij volstaan met het noemen van de namen der overigen: A. Jelsma, W. A. van Es, L. J. R. Milis, G. N. M. Vis, Edvardt van Hartingsveld, Mare van Uytfanghe, A. G. Weiler, Rob Meens, Margrete Weidemann, Georg Scheibelreiter, C. Peeters en Rosamond McKitterick. Te zamen bieden zij een aantal nuttige *Willibrordiana* met vooral veel nieuwe nuances.

J. A. Mol

A. F. W. Bosman, *De Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij* (Dissertatie Utrecht 1990, Clavis kunsthistorische monografieën IX; Zutphen: Walburg Pers, 1990, 250 blz., f45,-, ISBN 90 6011 688 7).

De uitspraak: 'Man sieht nur, was man weiß' van de grondlegger van de architectuur-iconologie, Günther Bandmann, geeft A. F. W. Bosman als motto mee aan zijn kunsthistorische proefschrift, verdedigd aan de Rijksuniversiteit te Utrecht met als promotor J. C. Klamt die de samenvatting in het Duits vertaalde. De opvattingen van Bandmann vormen derhalve het uitgangspunt voor deze studie, waarin aan de primaire verwondering van de toeschouwer reeds bij voorbaat voorbijgegaan wordt en de esthetiek van ondergeschikte betekenis blijkt te zijn. Immers, Bandmanns opvattingen mogen aldus worden weergegeven, dat de architectuur-iconologie